

Бенедик Ю.Ю.,

викладач Національного університету "Острозька академія"

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні джерела фінансування державних вищих навчальних закладів України. Досліджено основні напрями реформування фінансового забезпечення вищої освіти в Україні.

The article considers the main sources of state university's financing in Ukraine. The author offers the main ways to improve the high education's financing in Ukraine.

Освіта є основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорукою гідного майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної, духовної, інтелектуальної та наукової життєдіяльності суспільства, який впливає на всі сфери його життя та є вагомим елементом на шляху досягнення високих темпів економічного зростання та добробуту.

Дедалі вищі вимоги перед сферою вищої освіти ставить перехід до ринкових відносин в Україні та вимагає постійного підвищення якісного рівня професійної підготовки кожного працівника, що в свою чергу потребує належного фінансування.

Висока значущість вищої освіти визначає масштабність проблем, пов'язаних із функціонуванням ринкових механізмів на ринку освітніх послуг. Відповідно, впровадження в діяльність ВНЗ ринкових методів господарювання зовсім не виключає фінансування їх з державного бюджету, тобто має місце зрощення ринкових відносин і забезпечення соціальних гарантій.

Дослідженням питань фінансування вищих навчальних закладів України їх нових джерел поповнення, раціонального управління фінансовими та матеріальними ресурсами ВНЗ, наближення до світових стандартів якості освітніх послуг займалися значне коло вчених-економістів: Алексеева Ю., Андрієнко В., Бескида Й, Вітренко Ю., Габрієлова Т., Єфімова Є., Згуровський М.,

Каленюк І., Кігель Р., Корсак К., Куценко В., Матвійів М., Новикова В., Устенко О., Шамарін Ю., Яблонський В. та інших.

У працях зарубіжних вчених-економістів переважають дослідження питань теорії та практики фінансово-господарської діяльності ВНЗ та їх джерел фінансування, а саме: Моргана Е., Джоунстона Б., Маркуччі Н., Друкера П. та інших.

Виходячи з методологічних досліджень, можна дійти висновку, що вищезазначені вчені зробили значний внесок у теорію, методологію й організацію управління ВНЗ та практичне забезпечення функціонування закладів науки та освіти. Проте науковці розглядали переважно проблеми реформування галузі освіти, мало приділяючи увагу проблемам фінансування державних вищих навчальних закладів, через які виникає невизначеність у подальшому їх розвитку, як суб'єктів господарської діяльності. Таким чином, питання забезпечення надійних джерел фінансування державних ВНЗ недостатньо висвітлені на даний час і є актуальними, зокрема вивчення питання пошуку нових джерел фінансового забезпечення державних ВНЗ для їх успішної діяльності на ринку освітніх послуг.

Успішне функціонування державних ВНЗ багато в чому залежить від удосконалення фінансових відносин у них, які складаються в процесі руху різноманітних за джерелами, призначенням, порядком формування та використанням фондів фінансових ресурсів. Структура цих відносин досить різноманітна. Вона включає до складу відносин підприємств, організацій, установ та галузей з бюджетом, внутрішні та міжгалузеві відносини, відносини з населенням.

Зміна економічної системи зачіпає всі структури суспільства, в тому числі сферу освіти. Насамперед, тут необхідні зміни в системі бюджетного фінансування та широкий розвиток госпрозрахункових відносин.

Зростають вимоги до методів організації та планування доходів і витрат на всіх рівнях управління. При плануванні бюджетних асигнувань, власних доходів, витрат державних ВНЗ мають застосовуватися нові методологічні рішення.

Усе це зумовлює **актуальність проблем фінансування державних вищих навчальних закладів в Україні**, в умовах скорочення державних видатків у галузь освіти.

Метою написання статті є визначення основних джерел фінансування державних ВНЗ в Україні, виявлення проблем щодо його здійснення та шляхів їх вирішення.

Сьогодні в Україні функціонує близько 1071 державних ВНЗ I-IV рівня акредитації. З них – 347 ВНЗ III-IV рівнів акредитації, крім того, діє безліч їхніх відокремлених філій. Тимчасом для по-

рівняння, Велика Британія таких ВНЗ має 96, Франція – 78, Італія – 65, Польща – лише 11.

Як не парадоксально, це не той випадок, коли кількість переходить у якість. Навпаки, багато українських ВНЗ формально, маючи статус вищих, насправді неспроможні повною мірою забезпечити сучасний рівень освіти.

Відповідно до інформації, поданої пресслужбою Міністерства освіти і науки України, надлишок вищих шкіл спричиняє ще одну проблему. Якщо в більшості країн світу в університетах навчається в середньому 30 тис. студентів, то в українських ВНЗ – всього 6,6 тис. осіб. Половина закладів може досягти і до такого рівня [8].

Таким чином, ідеться, без сумніву, про розпорощення інтелектуальних та матеріальних ресурсів, а подекуди, можливо, й про профанацію самого поняття вищої освіти. Відповідь використання світового та європейського досвіду: удосконалення системи акредитації ВНЗ, проведення їх укрупнення, створення потужних регіональних університетів, які б забезпечували якісну освіту й наукову роботу. Хоча існує й інша думка, щодо чисельності студентів у вузах. Так, камеральні вищі навчальні заклади надають більш якісні освітні послуги та забезпечують високу конкурентоспроможність своїх випускників на ринку праці.

Найголовнішим джерелом забезпечення діяльності державних ВНЗ є їх кошторисно-бюджетне фінансування як метод безповоротного, безоплатного надання коштів на утримання бюджетних установ, що перебувають на повному фінансуванні з бюджету, на основі фінансових планів – кошторисів витрат. Обсяги такого фінансування ґрунтуються на показниках, що характеризують кількісні параметри діяльності установи (оперативно-сітьові показники) та нормативах видатків у розрахунку на певний кількісний показник.

Однією з найважливіших умов підвищення наукового обґрунтування планування витрат, що спрямовуються з бюджету на розвиток державних ВНЗ, є застосування довгострокових економічних нормативів та фінансових норм. Проте мають ширше використовуватися економічні методи стимулювання якості роботи цих установ та раціонального використання асигнувань, що виділяються з бюджету.

Бюджетні кошти та інші надходження на утримання державних ВНЗ не підлягають вилученню та повинні використовуватися на відшкодування матеріальних та прирівняних до них витрат на виконання робіт (надання послуг), що відповідають профілю цієї бюджетної установи, на виплату заробітної плати, стипендій, створення необхідної матеріально-технічної бази, соціальний розвиток

та матеріальне стимулювання трудового колективу відповідно до законодавства України.

Державні ВНЗ самостійно використовують бюджетні кошти відповідно до загального кошторису та плану асигнувань, що затверджується головним розпорядником коштів. Порядок використання і обліку коштів державних ВНЗ та звітність по них регулюється відповідною інструкцією, затвердженою Головним управлінням Державного казначейства України.

Бюджетне фінансування ВНЗ здійснюється відповідно до законодавства, згідно з єдиним кошторисом доходів та видатків ВНЗ. Фінансування проводиться за кодами видатків відповідно до економічної класифікації через Державне казначейство України.

При надходженні коштів на рахунки ВНЗ та їх цільовому використанні на потреби установи у Держказначействі відбувається постійний контроль за цим процесом.

При збереженні орієнтації, в основному на державне фінансування вищої освіти, навчальним закладам надано широкі права для того, щоб вони самостійно заробляли гроші на своє утримання, вичислюючи та використовуючи альтернативні, позабюджетні кошти. Найзначніші фінансові ресурси, крім бюджетних коштів, мають у своєму розпорядженні вищі навчальні заклади. Частка держави у фінансуванні університетів сягає 40 %, плата за навчання юридичних осіб, тобто простих людей – 55 %, інші надходження – 5%. У багатьох країнах світу вища освіта – це об'єкт спільного фінансування держави та родин, хоча досі у світі більшість ВНЗ є державними установами. За даними огляду практичного досвіду організації і функціонування ВНЗ в умовах ринкової економіки структура фінансових надходжень у ВНЗ характеризується такими показниками (табл. 1).

Таблиця 1
Структура бюджету ВНЗ окремих країн світу
та в Україні за 2007 р., %

Країна	Державна і місцева влада	Плата за освіту	Інші надходження (у тому числі НДДКР)
Велика Британія	62	12	26
Канада	85	11	4
Голландія	90	-	Н/д
Німеччина	95	-	Н/д
США – державні ВНЗ	59	14	27

США – приватні ВНЗ	20	38	42
Україна	40	55	5

Фінансування державних ВНЗ повинно здійснюватися під законодавчим урегулюванням освіти, тобто необхідно посилити роль та відповідальність держави за стан справ у вищій освіті. Цей процес повинен проходити одночасно із підвищенням автономії та самостійності ВНЗ, в першу чергу університетів. Передусім йдеться про зміни до Закону "Про освіту", а саме, щоб у державному бюджеті 10% на фінансування освіти вираховувалося не від національного доходу, як нині, а від ВВП. Це в свою чергу буде сприяти збільшенню частки державного фінансування в кошторисі витрат вищих навчальних закладів [12, с. 36-37, с. 120-121].

Проте варто зазначити, що крім основних – освітніх послуг, додатково державними ВНЗ надаються лише платні послуги, перелік яких встановлено відповідно до Закону України "Про освіту" та Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами" від 20 січня 1997 року № 38, вони зберігають статус неприбуткових організацій.

Таким чином, до основних джерел позабюджетних коштів належать надходження від надання наступних додаткових платних послуг:

- навчання іноземних та вітчизняних студентів у вищих навчальних закладах понад державне замовлення в межах ліцензованого обсягу прийому (на умовах договору або контракту з фізичними та юридичними особами);
- здобуття другої вищої освіти;
- навчання слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів;
- повторне вивчення відрахованими студентами окремих дисциплін і курсів з наступним складанням іспитів;
- прийом кандидатських іспитів;
- доузівська підготовка;
- курси, гуртки, факультативи, групи з вивчення іноземних мов, комп'ютерної підготовки та інше;
- переведення з одного до іншого вищого навчального закладу та поновлення навчання студентів, за винятком осіб, які перебували в академічній відпустці та переводяться або поновлюються з об'єктивних причин;
- консультації для різних категорій населення тощо [2, 5].

В інших сферах діяльності до таких послуг відносяться надан-

ня транспортних засобів для перевезення населення, у тому числі туристсько-екскурсійних груп, надання в міжсезонний період (канікули, відпустки) гуртожитків вищих навчальних закладів для тимчасового проживання як окремих громадян, так і студентських екскурсійних та туристичних груп, здавання в оренду будівель, споруд, обладнання, непов'язаних із навчально-виховною, науковою діяльністю, що не погіршує соціально-побутові умови працівників закладів і установ освіти, студентської та учнівської молоді.

Доходи, одержані від надання платних послуг, спрямовуються на відшкодування витрат, пов'язаних із наданням цих послуг та відповідно до кошторису доходів та видатків, затвердженого головним розпорядником коштів, на здійснення статутної діяльності.

Прибуток від власних послуг, які надають ВНЗ, і які входять до переліку встановленого Кабінетом Міністрів України, не оподатковується.

У разі, коли оплата послуг, що надаються державним ВНЗ (у тому числі плата за навчання) здійснюється не готівковими коштами, а матеріальними цінностями, то згідно з Указом Президента України "Про деякі зміни в оподаткуванні" від 7 серпня 1998 року № 875/98, сума сплати за надані послуги збільшується на 20 відсотків (на суму ПДВ), то ця сума вноситься грошовими коштами на рахунок ВНЗ [6].

Важливою умовою залучення та використання бюджетних коштів державними ВНЗ є розроблення фінансових норм за категоріями видатків. За своїм змістом фінансова норма — це науково обґрунтований розмір витрат фінансових ресурсів на різні види діяльності бюджетних установ у розрахунку на відповідну одиницю.

Розроблення фінансових норм витрат на утримання державних вищих навчальних закладів слід здійснювати силами міністерств та відомств із залученням науково-дослідних організацій. Ці норми мають уточнюватися і переглядатися один раз на 5 років, крім випадків, що зумовлюються зміною чинних нормативних актів. Потрібна система матеріального стимулювання персоналу цих установ за дотримання режиму економії у використанні коштів та поліпшенні якості обслуговування. Одним із таких стимулів може бути, наприклад, можливість використовувати на соціальні та виробничі потреби зекономлені кошти порівняно з установленими нормами асигнування, згідно з кошторисом доходів і витрат, за умови виконання показників діяльності та забезпечення фінансової стійкості державного ВНЗ на ринку освітніх послуг.

Важливість розроблення науково обґрунтованих норм витрат неприбуткових організацій даної сфери зумовлена також тим, що індивідуальні норми їхніх витрат є вихідною базою при зведеному

бюджетному плануванні. Нині у зведеному плануванні використовуються укрупнені норми, які мають ліквідувати різницю у рівні витрат у територіальному розрізі. Однак такі норми здебільшого установлюються на основі звітних даних за минулий період. Це не дає змоги враховувати ступінь задоволення потреб залежно від сфери та специфіки діяльності державних ВНЗ.

Вища освіта за умов скорочення фінансової підтримки держави дедалі активніше сама починає виявляти зацікавленість у розвитку та розширенні різних форм інтеграції з виробництвом у процесі підготовки кадрів та наукових розроблень. У сфері наукової співпраці вища школа пішла далі: окрім традиційних досліджень і розроблень, обмежених рамками університетських лабораторій, вона почала виконувати й невластиву їй раніше у радянській практиці функцію – доведення досліджень до конкретних технологічних рішень (це виконувала галузева наука). Раніше такий зв'язок забезпечувався лише у військово-промисловому комплексі України, що вивело сьогодні нашу країну за деякими позиціями у першу п'ятірку країн, що торгують продукцією військового та подвійного призначення.

Як зазначалося вище, одним із найважливіших завдань поліпшення використання ресурсів, що виділяються на утримання державних ВНЗ, є послідовне впровадження госпрозрахункових форм їх фінансування, зокрема самофінансування. Для цього вже є необхідні економічні передумови, що вимагають відповідних організаційних змін, насамперед у сфері фінансового планування. Сутність питання полягає в тому, що сучасні масштаби та рівень діяльності державних ВНЗ суттєво змінюють співвідношення джерел фінансування витрат. При переважанні бюджетних асигнувань у структурі фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні цих установ, зростає частка позабюджетних джерел.

Останніми роками спостерігається зростання інвестування підприємств та організацій у вищу освіту та підготовку висококваліфікованих кадрів. Це зумовлено зростанням вимог виробництва до якісних показників діяльності установ цієї сфери.

Значний вплив на стан фінансування вищої освіти має надзвичайно складний та суперечливий процес демократизації організації й управління освітою в сучасній Україні.

Суперечності породжені, насамперед, значним зниженням, порівняно з радянським часом, державного фінансування вищої освіти, агресивною конкурентною політикою ВНЗ-лідерів, наближенням демографічної "ями" і таке інше.

Крім того, самі ВНЗ після перебудови виявилися малопристосованими до функціонування в ринкових умовах. Значною мірою це стосується і низької ефективності управління ВНЗ.

Викладене дає підстави для таких висновків:

– зміна структури фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні державних ВНЗ, об'єктивно зумовлена змінами в їхній діяльності;

– практика фінансового планування у ВНЗ не відповідає сучасним вимогам. Методи розподільного планування потреби в бюджетних ресурсах та позабюджетних коштах не передбачають необхідного взаємозв'язку та узгодження;

– чинний порядок планування не створює умов для раціонального та ефективного використання фінансових ресурсів, упровадження прогресивних норм і нормативів, дотримання режиму економії;

– відсутність належного обліку та контролю формування та використання позабюджетних коштів державних ВНЗ, що не дозволяє дати відповідні оцінки ефективності управління ними.

Для вирішення вищенаведених проблем потрібно:

– бюджетне фінансування державних ВНЗ визнати одним із пріоритетних напрямів державних видатків та формуванням багатоканальної системи фінансового забезпечення закладів вищої освіти;

– підвищити ефективність використання коштів, спрямованих на розвиток матеріально-технічної бази вищої школи;

– розробити механізм гнучкого економічного управління, з боку державних освітніх органів, обсягами державного фінансування державних ВНЗ в Україні;

– запровадити нову, адаптовану до ринкових умов, економічну модель навчально-виховного процесу, спрямовану на підвищення якості економіко-екологічних знань майбутніх фахівців.

Щодо основних напрямів вдосконалення планування витрат державних ВНЗ, то на нашу думку, державні ВНЗ мають складати фінансовий баланс за формою балансу доходів і витрат. Основою для його складання мають бути показники їх економічного, соціального розвитку та фінансової стійкості на ринку освітніх послуг.

У методичному плані за основу має бути взято підхід, за яким усі види діяльності державних ВНЗ слід розглядати при плануванні в тісному зв'язку з метою повного обліку всіх джерел фінансування та збалансованого забезпечення фінансовими ресурсами всіх видів діяльності.

Це сприятиме підвищенню ефективності та якості їхньої роботи, концентрації зусиль на вирішенні ключових проблем розвитку, підвищенню науково-практичного рівня їхньої діяльності. У зв'язку з цим доцільно у складі показників розвитку державних ВНЗ розробляти фінансовий план, що складається з п'яти розділів:

1. Джерела формування та надходження коштів.

2. Приріст активів установи, організації.
3. Повернення залучених коштів.
4. Витрати за категоріями видатків.
5. Витрати, пов'язані з внесенням обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових фондів.

До того ж фінансові плани державних ВНЗ мають стати важливою ланкою фінансового планування в державі, сприяти повному задоволенню їх потреб у фінансових ресурсах.

Література

1. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Закон України "Про освіту" №1060-ХІІ, із змінами від грудня 2006 року.
3. Закон України "Про вищу освіту" від 17.01.2002 № 2984-ІІІ // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 20. – С. 134.
4. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 р. № 283/91 – ВР, ст. 1.
5. Постанова КМУ від 20 січня 1997 р. №38 Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами.
6. Указ Президента України "Про деякі зміни в оподаткуванні" від 7 серпня 1998 року № 875/98.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати". Затвержено Наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31.03.99.
8. Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. 1-8 вересня 2008 року // Освіта як державний пріоритет
9. Вища освіта України. 2007 // Поняття й реальність, процесу розвитку освіти в Україні у контексті болонських декларацій. Анатолій Олійник
10. Вища освіта України. 2007 // Демократизація управління в системі вищої освіти: становлення та розвиток. Марія Яцейко.
11. Державні фінанси в транзитивній економіці: Навчальний посібник / Карлін М.І., Горбач Л.М., Новосад Л.Я. та ін. За заг. ред. д.е.н., проф. Карліна М.І. – К.: Кондор, 2003. – 220 с.
12. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. – К.: Знання, 2005. – 319 с.
13. Опарін В.М. Бюджетна система. – К.: КНЕУ, 2002. – 208 с.
14. Statistical Abstract of the USA. 1992. – Washington, 1993.
15. <http://mon.gov.ua>
16. <http://minfin.gov.ua>